

ГЕНЕРАЛИ ТУЧКОВИ — ГЕРОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ 1812 року

Стаття присвячена висвітленню низки питань, пов'язаних з генеалогією російської дворянської родини Тучкових. Вказується на походження її від новгородського боярина В.Б. Морозова на прізвисько «Тучко», досліджується життєвий шлях представників даної сім'ї в період з 1762 по 1809 роки. Ілюструється участь Тучкових в боротьбі з Наполеоном, відмічена їх героїчна поведінка в боях під Островно, Оржишками, Лубіно, при переправі через р. Вілія, в обороні Смоленська, в ході Бородинської битви (де був вбитий О.О. Тучков). Особливу увагу приділено постаті фактичної засновниці Спасо-Бородинського монастиря, вдові О.О. Тучкова, М.М. Тучковій (в дівоцтві — Нарішкіній).

Ключові слова: генеалогія, Тучкови, російсько-французькі війни, Вітчизняна війна 1812 р., битва за Смоленськ, Бородіно.

Статья посвящена рассмотрению комплекса вопросов, связанных с генеалогией русского дворянского рода Тучковых. Указано на происхождение ее от новгородского боярина В.Б.Морозова по прозвищу «Тучко», исследуется жизненный путь представителей этой семьи в период с 1762 по 1809 годы. Иллюстрируется участие Тучковых в борьбе с Наполеоном, их героические поступки в боях под Островно, Оржишками, Лубино, при форсировании реки Вилия, в обороне Смоленска, в ходе Бородинского сражения (где был убит генерал А.А. Тучков). Особое внимание уделено образу фактической основательницы Спасо-Бородинской обители, вдове А.А. Тучкова, М.М. Тучковой (урожденной Нарышкиной).

Ключевые слова: генеалогия, Тучковы, русско-французские войны, Отечественная война 1812 г., битва за Смоленск, Бородино.

The article deals with the complex issues related to the Russian noble family genealogy Tuchkov. Indicated on its origin from the Novgorod boyars V.B. Morozova nicknamed «Tuchke», examines career members of this family in the period from 1762 to 1809. Illustrated Tuchkov part in the struggle against Napoleon, their heroic deeds in the battles of Ostrovno Orzhishkami, Lubin, in crossing the river Vilia, in defense of Smolensk, during the Battle of Borodino (where he was killed, General A.A. Tuchkov). Particular attention is paid to the actual image of the founder of the Spaso-Borodino Convent, the widow of A. Tuchkov, M.M. Tuchkova (nee Naryshkina).

Keywords: genealogy, Tuchkov, Russian-French War, War of 1812, the Battle of Smolensk, Borodino.

Завойовницький похід Наполеона Бонапарта на Росію означав, що над країною нависла серйозна загроза, оскільки французький імператор правив великою імперією, підпорядкував собі переможені держави Західної і Центральної Європи, які постачали для Франції значні людські і матеріально-технічні ресурси. Війни Франції переросли із тимчасових заходів у постійну норму життєдіяльності уряду на чолі з імператором, який, проводячи загарбницьку політику, не помічав прогресуючу кризу імперії, що не витримувала надзвичайних зусиль по мобілізації людського контингенту та матеріальних затрат. Закономірним результатом цього стала економічна криза 1811 р. у Франції. Зачепивши інтереси всіх класів суспільства, вона показала, що політика війн і пограбувань інших народів невдовзі може закінчитися великою поразкою і крахом імперії.

Ігноруючи можливість такого розвитку подій, живучи у сформованому ним комплексі самовпевненості, вседозволеності, непогрішимості думок, оцінок і дій, Наполеона Бонапарт робив помилкові висновки: у світі немає нічого неможливого, у будь-якій ситуації є шлях до перемоги і досягнення поставленої мети. Але з такими підходами до міжнародної політики, задумів щодо реалізації власних амбіцій, зокрема про створення європейської коаліції проти Росії, не погоджувалися керівники деяких країн. Невидима сила спротиву російського суспільства, де царський уряд, підтриманий кращими виразниками національно-патріотичних сил серед цивільних і військовиків, прагнув об'єднати їх зусилля з широкими народними масами для розгрому французького агресора.

Люди, які створювали загальнонародний подвиг росіян, займали різні посади, мали неоднакове становище, походження, культурно-освітній рівень і світогляд. Їх об'єднувала любов до батьківщини, турбота за її землі і добробут населення, прагнення поширювати просвітницько-гуманістичні ідеали добра і справедливості, протидіяти всьому негативному — зубожінню людей, загарбницьким війнам, злу. Гуманістичні цінності, література і мистецтво, вивчення основ природничих наук, військової справи служили вихованню у юнацтва високої самосвідомості не лише в державних закладах Росії XVIII ст., а й у приватному навчанні дітей багатих батьків.

Все це повністю стосується родини інженер-генерал-поручика, сенатора Олексія Васильовича Тучкова, який походив зі старовинного дворянського роду новгородського боярина Василя Борисовича Морозова, якого називали Тучко. При Івані III його виселили з Новгорода в московські землі. У роки правління Катерини II О.В. Тучков воював проти Туреччини в армії під командуванням генерал-фельдмаршала П.О. Румянцева-Задунайського. Ставши сенатором при Павлі I, йому підпорядковувалися прикордонні фортеці. Займався він і дерев'яним мостобудуванням на Неві. О.В. Тучков помер у 1799 р. Рід Тучкових занесений у VI частину родових книг Санкт-Петербурзької, Московської та Ярославської губерній¹.

Тучков-старший своїх синів — Олександра, Миколу, Сергія і Павла виховував у національно-патріотичному дусі, відданості Росії. Їх виховання проходило в атмосфері російської історії, культури, розповідей про військові походи і битви, героїзм російських солдат. Освіту вони здобували в домашніх

умовах. Генеральські сини вивчали мови, арифметику, природничі науки, військову справу, в тому числі фортифікацію. В родині панував національний побут, традиції, звички. Поряд із науковими дисциплінами в навчально-виховній роботі акцентувалась увага на формування таких якостей, як добросовісне служіння державі, добре ставлення до людей, сміливість, чесність і справедливість, пунктуальність і обов'язковість. Хороша домашня освіта, запис батьком малолітніх синів у військові частини створювали реальні основи успішного просування в армійській службі. І зовсім не випадково усі чотири брати Тучкови, будучи патріотами країни, стали генералами російської армії, брали активну участь у війнах з наполеонівською Францією, Швецією та поляками. Всі вони – Микола, Павло, Олександр і Сергій — Георгіївські кавалери, а перші троє герої Вітчизняної війни 1812 року.

Тучков-1 Микола Олексійович (1761 або 1765–1812) був записаний батьком на військову службу у вісім років в Інженерний корпус кондуктором. Через п'ять років у нього розпочалася дійсна служба. Його призначили ад'ютантом генерал-фельдцехмейстера. У 1783 р. він отримав перший офіцерський чин підпоручика Каноніського полку. Російсько-шведська війна 1788–1790 рр. стала для молодого офіцера першим бойовим випробуванням його характеру, знань і навичок. У ті роки у нього визріла думка служити не в артилерії, а в піхоті. Тому, коли закінчилася війна він за власним бажанням був переведений у Муромський піхотний полк, де протягом польської кампанії 1792–1794 рр. успішно командував батальйоном. Солдати й офіцери батальйону виявили мужність і героїзм у битві з польськими конфедератами при Мацеєвичах².

Відзначаючи доблесть офіцера в бою, генерал Ферзен відправив Миколу Олексійовича з переможним рапортом до Катерини II. Ознайомившись із повідомленням, імператриця в 1794 р. власноручно нагородила Тучкова-1 орденом Святого Георгія 4-го ступеня та привітала з присвоєнням чину полковника і переведенням у Білозерський піхотний полк. Після закінчення війни полк проводив планові бойові навчання. 4 жовтня 1797 р. М.О. Тучков отримав звання генерал-майора і призначення шефом Севського мушкетерського (з 1811 р. — піхотного) полку. Великим випробуванням для особового складу полку та його шефа стала їх участь у Швейцарському поході 1799 р. у складі корпусу генерал-лейтенанта О.М. Римського-Корсакова. 14 вересня формування французького генерала Массени, використавши необережні і невмілі дії командира корпусу, оточили російські війська в Цюріху. Вихід із такої ситуації росіяни знайшли у прориві оточення шляхом великих втрат, обозу і артилерії та виходу на північ за Рейн у район Шафгаузену³. У цей же район вирвався з оточення і Севський мушкетерський полк на чолі з Тучковим-1, провівши потужну багнетну атаку⁴. Про людські жертви корпусу у вересневих боях на швейцарській землі повідомляв Павла І О.В. Суворов, відзначаючи, що загинули офіцери мушкетерських полків графа Разумовського і Тучкова, гренадерського та кірасирського. Серед них було вбито 5 офіцерів і 266 нижніх чинів, поранено 17 обер-офіцерів і 477 нижніх чинів⁵.

У вересні 1799 р. Павло I, маючи достатню інформацію про програні битви корпусу О.М. Римського-Корсакова, виділив ряд командирів, зокрема Тучкова-1, які показали себе безстрашними і талановитими організаторами оборонних боїв. За таку діяльність імператор присвоїв М.О. Тучкову чин генерал-лейтенанта. Після повернення в Росію, його призначили інспектором інфантерії (піхоти) Ліфляндської інспекції, а влітку 1806р. — командиром 5-ої піхотної дивізії. В російсько-прусько-французькій війні 1806–1807 рр. командував дивізією і корпусом, а в жорсткій битві при Прейсш-Ейлау (1807 р.) — військами правого крила російської армії, що стійко обороняла свої позиції, відбиваючи французькі атаки⁶. За мужність і хоробрість в цій війні указом Олександра I генерал-лейтенанта Тучкова-1 нагороджено орденом Святого Георгія 3-го ступеня. Його війська відзначились і в боях біля Спроцька, перешкодивши французьким формуванням переправитися через річку Нерев.

Далі військова доля генерала занесла його на російсько-шведську війну 1808–1809 рр. У ній російськими військами (24 тис. чол.), які вступили на територію Фінляндії, що належала Швеції, командував генерал Ф.Ф. Буксгевден⁷. Один із загонів на його правому фланзі очолював М.О. Тучков — командир 5-ої піхотної дивізії. Вона зайняла стратегічний пункт — місто Куопіо, розташоване в центральній Фінляндії⁸. Тучков-1 став командувати всіма російськими військами, що діяли в Північній Фінляндії (біля 7 тис. чол.)⁹. 3 травня 1808 р. капітулювала фортеця Свеаборг, потім місто Або – тодішня столиця Фінляндії. Згодом росіяни зайняли Аландські острови та острів Готланд¹⁰. На початку 1811 р. Тучкова-1 призначили військовим губернатором Волині і Поділля, але цю посаду він обіймав недовго, оскільки насувалася велика війна з Францією.

Напередодні Вітчизняної війни 1812 р. Тучков-1 очолив 3-й піхотний корпус, сформований у 1810 р. До початку військових дій корпус декілька разів міняв назву, дислокацію і склад. До його складу входили 1-а гренадерська і 3-я піхотна дивізії. В період відступу російських армій цей корпус допомагав 4-му корпусу генерал-лейтенанта О.І. Остермана-Толстого під Островно відбивати атаки крупних сил французьких військ під командуванням маршала І. Мюрата та Є. Богарне. Хоч французи мали кількісну перевагу, росіяни, виконавши основне завдання, відстояли зайняті позиції і загальмували просування противника¹¹. 3-й піхотний корпус захищав місто-фортецю Смоленськ, проявив героїзм у битві при Валутиній горі. У цій битві корпус втратив більше 650 нижніх чинів вбитими, 1950 пораненими, 640 чол. пропали без вісти¹². 6 серпня 1812 р. при переході військ М.Б. Баркляя-де-Толлі з Пореченської дороги на Московську одну з похідних колон вів Тучков-1, а авангардним загonom командував Тучков-3. В цей день брати Микола, Павло і Олександр зустрілися разом в останній раз¹³.

За планом головнокомандуючого російських військ М.І. Кутузова 3-й піхотний корпус у Бородинській битві повинен був знаходитися в таємній засідці на території Утіцького лісу з метою перекрити Стару Смоленську дорогу та забезпечити лівий фланг 2-ої армії П.І. Багратіона з боку флангового обходу французів. Оскільки Наполеон про засідку не знав, то цей фактор був вагомим

аргументом у протиборстві двох армій. Але в реалізацію цієї задумки несподівано втрутився начальник армійського штабу генерал Л.Л. Беннігсен, перевіряючи розстановку військ перед битвою. Він наказав Тучкову-1 вивести корпус із лісу і розташувати його на висоті, яку добре бачило французьке командування. Про це розпорядження Л.Л. Беннігсен не повідомив М.І. Кутузова. Коли ж настала необхідність вводити 3-й корпус у битву, виявилось, що він уже воює і поніс великі людські втрати. Перед початком битви 26 серпня в ньому налічувалося 10 700 чол., а протягом цього дня було втрачено 137 офіцерів і 3100 нижніх чинів. Про це М.І. Кутузов дізнався лише на початку 1813 р., а провина з М.О. Тучкова була знята¹⁴.

Війська корпусу були використані в критичний момент битви, коли генерал П.І. Багратіон, вважаючи підпорядковані йому військові сили недостатніми, наказав командирі 3-го корпусу направити для захисту Семенівських флеш 3-ю піхотну дивізію П.П. Коновніцина (4 тис. чол. і 36 гармат)¹⁵. Російські війська активно діяли у жорстокому бою на Старій Смоленській дорозі, де корпус маршала Ю.А. Понятовського захопив Утіцький курган. Після цього Тучков-1 повів у багнетну контратаку Павловський гренадерський полк і змусив противника відступити. У цьому бою командир 3-го корпусу генерал-лейтенант М.О. Тучков отримав смертельну рану¹⁶. Його перев'язали і відвезли в Можайськ, а потім в Ярослав, де він через два місяці помер у Толгському монастирі. В цьому ж монастирі його і поховали. За ратну службу Тучков М.О. був нагороджений орденами Святого Георгія 3 ступеня, Святого Олександра Невського, Святого Володимира 2 ступеня, пруським орденом Червоного Орла 1-го ступеня. В 1990 р. на стіні Спаського собору Толгського монастиря відкрили меморіальну дошку на честь М.О. Тучкова¹⁷.

Син Тучкова-старшого Павло Олексійович Тучков-3 (1775 або 1776–1858) разом зі своїми братами був записаний на військову службу у дитячому віці. Коли йому виповнилося 9 років його зарахували сержантом бомбардирського полку, а з кінця 1787 р. він числився ад'ютантом у штабі батька інженер-генерал-поручика В.О. Тучкова. Дійсну військову службу він розпочав у 15 років капітаном 2-го бомбардирського батальйону. Очевидно така служба подобалася батькові, бо він хотів бачити своїх синів артилеристами. До Тучкових з повагою ставився імператор Павло І. Тучков-3, переведений 1798 р. у лейб-гвардії Артилерійський батальйон, невдовзі отримав чин полковника. Ставши генерал-майором (1803 р.), він призначається на посаду шефа 1-го, а згодом 9-го артилерійського полку. Через 5 місяців за сімейними обставинами він виходить у відставку¹⁸.

1807 р. генерал-майор П.О. Тучков повернувся на службу. Імператор Олександр І призначив його шефом Вільманstrandського мушкетерського полку і командиром 1-ї бригади 17-ої піхотної дивізії. Свою бойову зрілість продемонстрував у російсько-шведській війні 1808–1809 рр., в якій він спочатку командував загоном прикриття, потім – піхотною бригадою. Війська під його командуванням вибили шведів з укріплення біля села Кускоске, зайняли Тавастгус, очистили від ворога Камито-Стремську затоку для проходу російської

гребної флотилії, оволоділи островом Сандо, розбили ворожий десант на острові Кіміто, захопивши частину десантників у полон. Цей шведський десант намагався полонити головнокомандуючого російської армії графа Ф.Ф. Буксгевдена та чергового генерала армійського штабу П.П. Коновніцина. Російській армії доводилося діяти в суворих кліматичних умовах. Проти російських військ активно боролись фінські партизани, які ховаючись за камінням або ж у лісі, обстрілювали колони росіян, які просувались шляхами Фінляндії¹⁹. Бригада переслідувала королівські війська до Уалеборга і в експедиції для Аландських островів. За хоробрість і розпорядливість у війні зі Швецією Тучкова-3 нагородили орденом Святої Анни I ступеня з короною²⁰. Прохід російських військ через протоки і через Торнео прирівнювали до найвидатніших перемог російської зброї. На честь перемоги над Швецією були відлиті дві нагородні медалі для солдат: «За перехід на шведський берег» (для корпусів Барклая і Багратіона) і «За прохід у Швецію через Торнео» (для загону Шувалова)²¹.

17 піхотна бригада після підписання Росією мирного договору брала участь у будівництві Динабурзької фортеці на правому березі Західної Двіни у Вітебській губернії. Протягом 1810 р. земляними роботами займалися 5 полків, 6 резервних і 1 гарнізонний батальйони, 2 саперні роти та 200 артилерійських коней із повозками. У фортеці встановили 85 різнокаліберних гармат і укріплення отримало статус фортеці 1-го класу. У червні 1812 р. будівництво захисного об'єкту припинили. Результати такого будівництва задовольняли Олександра I.²² Продовжуючи військову службу, П.О. Тучков командував бригадою (Вільманстрандський і Брестський піхотний полки) 17-ої піхотної дивізії генерала З.М. Олсуф'єва 3-го, що входила до складу 2-го піхотного корпусу генерал-лейтенанта К.Ф. Багговута.

З початком російсько-французької війни 1812 р. полки бригади Тучкова-3 воювали в різних місцях. Вони хоробро захищали міст через річку Вілія поблизу містечка Оржишки, знищували провіант і фураж на складах у Колтинянах Віленської губернії, прикривали відхід 1-ої Західної армії із Дріського табору²³. Бригада П.О. Тучкова від державного кордону до Смоленська знаходилась у ар'єргарді, виконуючи поставлені перед нею бойові завдання, протидіючи планам наполеонівських військ. 1-а Західна армія рухалася з Пореченської на Московську дорогу двома колонами.

Одна з них проходила через Крахоткіно, Жабіно, Кошаєво і виходила 7 серпня до Лубіно. В авангарді її йшов загін під командуванням генерал-майора П.О. Тучкова. Але генерал з метою надійно прикрити рух основних сил армії повернув свій загін не на схід, а на захід по дорозі до Смоленська. Водночас сюди на Московську дорогу направлялися корпуси Жюно та М. Нея, а пізніше корпус маршала І. Мюрата. Бій при Лубіно або як його ще називають при Валутиній горі мав упертий і жорстокий характер. 3-тисячному загону Тучкова-3 і військам, присланим на допомогу, які зайняли зручну позицію за рікою Страгань, важко було утримувати свої рубежі від натиску переважаючих сил противника. П.О. Тучков доповів про це М.Б. Барклаю-де-Толлі. Останній наказав йому повернутись на свій пост, «нехай вас уб'ють; коли ви повернетесь

живим, то я накажу вас розстріляти». Будучи хоробрим воїном, Тучков-3 не повернувся, виконав наказ командуючого, хоч його війська понесли значні втрати²⁴. Із 17 тис. росіян їх втрати становили близько 5 тис. чол. Із 32 тис. воїнів французької армії, що брали участь у бою, вбитих і поранених нараховувалося до 8800 чол.²⁵

Коли ж стемніло піхотна дивізія із корпусу маршала Л. Даву атакувала російські позиції. У критичний момент генерал П.О. Тучков очолив контратаку Катеринославського гренадерського полку. У цьому бою його важко поранило і у непритомному стані він був узятий у полон і доставлений до І. Мюрата. Пізніше поранений російський генерал мав годинну розмову з Наполеоном. Імператор у присутності начальника головного штабу маршала Л. Берт'є звинуватив Росію у розв'язанні цієї війни, заявив, що «імператора вашого я люблю, він мені — друг, незважаючи на війну», просив Тучкова-3 написати листа Олександрю I з пропозицією припинити війну і підписати мирний договір, порадив військовополоненому не нарікати на свою долю, «бо полон мій мені безчестя робити не може. Таким чином, як я був взятий, беруть тільки тих, які бувають попереду, але не тих, які залишаються ззаду»²⁶.

Пораненого П.О. Тучкова в дорожній кареті під конвоєм відправили у Францію. Перебуваючи в дорозі, він дізнався про загибель своїх братів — Миколи і Олександра. Весною 1814 р. його звільнили. Олександр I привітно зустрів генерала, надав відпустку на 6 місяців і в 1815 р. призначив командиром 8-ої піхотної дивізії, яка у складі російської армії брала участь в поході у Францію. У 1819 р. П.О. Тучков через хворобу вийшов у відставку і за заслуги отримав право носити військовий мундир.

Перебування на пенсії було коротким, оскільки новий імператор Микола I повернув П.О. Тучкова на цивільну службу, присвоїв йому чин таємного радника і призначив почесним опікуном Московської опікунської ради. З 1828 р. П.О. Тучков став сенатором, з 1838 р. — членом Державної ради, а наступного року — головою комісії заяв, поданих на ім'я імператора. В 1840 р. він отримав чин дійсного таємного радника. За військову та цивільну службу був нагороджений орденами Святого Андрія Первозванного, Святої Анни I-го ступеня з короною, Святого Олександра Невського з діамантами, Святого Володимира I-го ступеня, Святого Георгія 4-го ступеня, Білого Орла та Святого Іоанна Єрусалимського. Героя Вітчизняної війни, генерал-майора, дійсного таємного радника Павла Олексійовича Тучкова похоронили з військовими почестями на Лазарєвському кладовищі Олександро-Невської лаври у Санкт-Петербурзі²⁷.

Наймолодший із братів — Тучков Олександр Олексійович (1777–1812) у 11 років був записаний батьком штик-юнкером в бомбардирський полк, отримуючи в цей період домашню освіту. В 1794 р., маючи чин капітана, він розпочав дійсну військову службу у складі 2-го артилерійського батальйону, а через 5 років отримав чин полковника і дещо пізніше призначається командиром 6-го артилерійського полку. Таке просування по службі молодого офіцера відбувалося за правління Павла I, який вважав своїм кумиром прусського імператора Фрідріха II з його просвітницько-бюрократичним абсолютизмом і

деспотичним рицарством. Російську армію одягли в пруську форму, удосконалювали красу строю і виправку, звертали увагу на довжину кроку, розміри коси, її направленості по шву. Посилювалась муштра, почастишали паради. Встановлені в армії порядки багато офіцерів і генералів критикували, звільнялися зі служби, щоб не терпіти приниження від імператора та його наближених. За 4 роки правління Павла Петровича з армії звільнили 7 фельдмаршалів, 333 генерали, 2261 офіцер²⁸.

Протягом року Тучков-4 командував полком, а потім пішов у відставку з метою поповнити свої знання, ознайомитись із життям європейських країн. Декілька років він подорожував Європою, відвідав заходи, на яких Наполеона Бонапарта проголосили імператором Франції. Повернувшись у 1804 р. на військову службу в піхоту — Муромський мушкетерський полк, О.О. Тучков через два роки був переведений у Таврійський гренадерський полк, що прославився своїми вмiлими діями в боях²⁹. У російсько-пруссько-французькій війні 1806–1807 рр. таврійські гренадери відзначалися в битві при Голиміні, де 4-а і 7-а російські дивізії стримували шалений натиск французьких корпусів під командуванням маршалів Л. Даву, П. Ожера та Д. Сульта. Росіяни, повільно відступаючи, 27 грудня з'єдналися з армією Ф.Ф. Буксгевдена³⁰. За мужність і хоробрість в цьому бою Тучков-4 був нагороджений орденом Святого Володимира 4-го ступеня.

Ставши в кінці 1806 р. шефом Ревельського мушкетерського полку, полковник та його мушкетери вступили в бій з французькими військами маршалів М. Нея та Ж.-Б. Бернадота при Гутштадті. Після впертого бою французи відступили³¹. Командира Ревельського полку, що разом з іншими російськими формуваннями доблесно захищали свої позиції, нагородили орденом Святого Георгія 4-го ступеня. У цій же війні О.О. Тучков та його мушкетери брали участь у битвах при річці Пассарга, під Гельсбергом і Фрідландом. Протиборство пруссько-російських військ проти французьких показало, що армію Наполеона можна перемагати, хоча в ряді битв формування антифранцузької коаліції, допустивши стратегічні і тактичні помилки, потерпіли поразку. В російсько-шведській війні 1808–1809 рр. мушкетери Ревельського полку на чолі з О.О. Тучковим воювали у складі корпусу М.Б. Барклая-де-Толлі. Цей корпус 19 червня 1808 р. зайняв Куопіо³². Полк відзначився в боях при Рандасальмі та Іденсальмі. Успішні бойові дії на території Фінляндії, набутий у війнах досвід, вміння аналізувати і вирішувати складні питання оборонного чи наступального бою, розпорядливість, холоднокровність, ініціативність командира сприяли тому, що він у 31 рік отримав чин генерал-майора. В 1809 р. О.О. Тучков займав посаду чергового генерала при М.Б. Барклая-де-Толлі, а в травні того ж року командував авангардом корпусу П.А. Шувалова.

До початку Вітчизняної війни Тучков-4 очолив 1-у бригаду (Ревельський, Муромський піхотний полки) з 3-ої піхотної дивізії генерала П.П. Коновніцина. Його бригада успішно воювала під Вітебськом, Смоленськом і при Валутиній горі. В останніх двох битвах Ревельський полк у важких боях, відбиваючи атаки французьких військ, поніс великі втрати — 383 чол. вбитими, пораненими і

пропавшими без вісти³³. Бригада О.О. Тучкова в Бородінській битві була посилена зведеним гренадерським батальйоном і захищала Семенівські флеші-польові фортифікаційні укріплення, які утворюють кут, вершиною до противника. У важкий період бою, коли під натиском ворога Ревельський піхотний полк почав відступати, комбриг із полковим прапором у руках повів однополчан в атаку, в якій його було смертельно поранено картечною кулею в груди³⁴. Він загинув 26 серпня 1812 р. біля 2-го редути під селом Семенівське. Тіло його не знайшли, бо на це місце падало багато ядер і бомб, що зривали землю, під якою було поховано генерала.

Учасник цієї битви поет Ф.М. Глінка залишив змістовну характеристику героя, наймолодшого із братів Тучкових. «Чи бачили ви в портреті генерала молодого, зі станом Аполлона, з рисами обличчя надзвичайно привабливими? В цих рисах є розум, але ви не хочете любоватися одним розумом, коли є при тому щось вище, щось значно більш чарівне, ніж розум. В цих рисах, особливо на устах і в очах є душа! По цих рисах можна догадатися, що людина, якій вона належить, має (тепер уже мала!) серце, має уявлення; вміє, і у військовому мундирі, мріяти і задумуватись!... Але в живій розмові про долю вітчизни в ньому кипіло особливе життя. І в гарячці бою він кидав свою європейську освіченість, свої тихі думи і йшов поряд з колонами, і був з рушницею в руках, в еполетах російського генерала, чистим російським солдатом»³⁵. За військову службу Росії О.О. Тучков був нагороджений орденами Святого Георгія 4-го ступеня, і Святого Володимира 3-го ступеня, Святої Анни 2-го ступеня з діамантами³⁶.

Вдова генерала О.О. Тучкова Маргарита Михайлівна (1781–1852), уроджена Нарішкіна, безуспішно намагалася відшукати тіло чоловіка на Бородінському полі. На місці його загибелі, яке показав генерал П.П. Коновніцин, вона побудувала церкву в честь ікони «Спас Нерукотворний», освячену в 1820 р. 1833 р. була затверджена Спасо-Бородінська община. В 1838 р. Тучкова М.М. поступила в монастир, який у наступному році за вказівкою царя перейменували в Спасо-Бородінський монастир 2-го класу³⁷. Спаська церква цього монастиря, в якій поховали і Маргариту Михайлівну Тучкову (в монашестві ігуменя Марія), була першим пам'ятником Бородінській битві, започаткувавши Бородінський меморіальний комплекс³⁸.

Один із братів-генералів Тучкових Сергій Олексійович (1767–1839) став військовим письменником і поетом, генерал-лейтенантом, сенатором. У 1773 р. він був записаний фур'єром 2-го фузелерного полку, а через 10 років почав службу сержантом у своєму полку. 1785 р. отримав чин підпоручика. У російсько-шведській війні 1788–1790 рр. у морській битві під Роченсалме був контужений і поранений, нагороджений золотою шпагою «За хоробрість». Йому присвоїли чин капітана. В польській кампанії 1794 р. загін із 11-ма гарматами під його командуванням, пробившись із Вільно, спас прапори Нарвського і Новгородського піхотних полків, за що його нагородили орденом Святого Георгія 4-го ступеня. Отримавши чин генерал-майора, 1798 р. був призначений шефом Кавказького гренадерського полку. Брав участь у війні з Туреччиною 1808–1812 років.

У Вітчизняній війні 1812 р. займав посаду чергового генерала Дунайської армії. Протягом російсько-турецької війни 1828–1829 рр. знаходився при головнокомандуючому російською армією. С.О. Тучков — автор «Військового словника» та інших творів і перекладів³⁹. Помер 1839 р. у Москві і похоронений на кладовищі Новодівочого монастиря. Нагороджений орденами Святого Георгія 4-го ступеня, Святого Володимира 2-го ступеня, Святого Іоана Єрусалимського, хрестом за Прагу, Білого Орла, Святої Анни 2-го ступеня, золотою шпагою «За хоробрість»⁴⁰.

Війни, в яких брали участь генерали Тучкови у складі армії Росії, відображали загострення міжнародних відносин, посилення агресивних замислів Наполеона, його політики маскування антиросійських планів. У протиборстві з армією Франції видатні російські військові діячі продовжували кращі вітчизняні традиції, в тому числі способи функціонування боєздатних збройних сил, шукали і знаходили нові форми і методи підготовки воїнів і ведення війни. Вони вносили істотні зміни в навчання та виховання військ, наближаючи їх до реальної бойової обстановки. Важливе значення надавалось ідеї патріотичного служіння Батьківщині, людській повазі до солдата, вихованню хоробрості, мужності, ініціативності і дисципліни.

Їм властива талановита військова творчість, яка не вписувалась в аракчеський режим в армії, що ігнорував досягнення російського воєнного мистецтва, віра в силу народу, пріоритетність захисту національних інтересів країни. Розвиваючись і діючи в такій суспільно-політичній обстановці, герої Вітчизняної війни 1812 р., зокрема і генерали Тучкови, будучи військовими професіоналами, відзначалися високою людяністю. Підтримані народними масами, безпосередні творці перемоги над бонапартистською Францією, були яскравими особистостями, освіченими і духовно багатими людьми, відзначені високими нагородами держави, виявляли велику самовідданість, доблесть, сміливість, патріотизм, самопожертвування у боротьбі з іноземними загарбниками. Вітчизняна війна 1812 р., ставши славною сторінкою історії Росії, є священною подією в житті нації. Заслужують високої оцінки герої цієї епохальної події, їх величні подвиги, що уособлюють історичну пам'ять російського народу, його національну гордість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

¹ Брокгауз и Ефрон. Энциклопедический словарь. — т. XXXIV — Санкт-Петербург, 1902. — С. 256.

² Отечественная война 1812 года. Энциклопедия. — М., 2004.

³ Военная история России. — М., 2001. — С. 291.

⁴ Брокгауз и Ефрон. Указ соч. — С. 256.

⁵ Суворов А.В. Походы и сражения в письмах и записках. — М., 1990. — С. 416.

⁶ Советская военная энциклопедия. В 8 т. — Т. 8. — М., 1980. — С. 152.

⁷ Балязин В.Н. Фельдмаршал М.Б. Барклай-де-Толли. Жизнь и полководческая деятельность. — М., 1990. — С. 82.

- ⁸ Шишов А.В. 100 великих героев 1812 года. — М., 2010. — С. 367.
- ⁹ Давыдов Д. Военные записки. — М., 1982. — С. 123.
- ¹⁰ Михайловский-Данилевский А.И. Описание финляндской войны на сухом пути и на море в 1808 и 1809 годах. — Спб., 1841. — С. 126.
- ¹¹ Жилин П.А. Отечественная война 1812 года — М., 1988. — С. 111–112.
- ¹² Отечественная война 1812 года... — С. 711.
- ¹³ Шишов А.В. Указ соч. — С. 368.
- ¹⁴ Глинка Ф.Н. Письма русского офицера. Зиновий Богдан Хмельницкий или Освобожденная Малороссия. — К., 1991. — С. 349.
- ¹⁵ Жилин П.А. Указ соч. — С. 180.
- ¹⁶ Там же. — С. 162.
- ¹⁷ Отечественная война 1812 года... — С. 728.
- ¹⁸ Там же.
- ¹⁹ Балязин В.Н. Указ соч. — С. 85.
- ²⁰ Шишов А.В. Указ соч. — С. 371.
- ²¹ Балязин В.Н. Указ соч. — С. 98.
- ²² Отечественная война 1812 года... — С. 246.
- ²³ Шишов А.В. Указ соч. — С. 371.
- ²⁴ Брокгауз и Ефрон. Указ соч. — С. 150.
- ²⁵ Жилин П.А. Указ соч. — С. 127.
- ²⁶ Наполеон в беседе с пленным Тучковым // Недаром помнит вся Россия... — М., 1987. — С. 55–59.
- ²⁷ Отечественная война 1812 года... — С. 728–729.
- ²⁸ В борьбе за власть. Страницы политической истории России XVIII века. — М., 1988. — С. 303–453.
- ²⁹ Шишов А.В. Указ соч. — С. 363.
- ³⁰ Балязин В.Н. Указ соч. — С. 60.
- ³¹ Там же. — С. 62.
- ³² Там же. — С. 85.
- ³³ Шишов А.В. Указ соч. — С. 364.
- ³⁴ Глинка Ф.Н. Указ соч. — С. 368.
- ³⁵ Там же.
- ³⁶ Отечественная война 1812 года... — С. 728.
- ³⁷ Брокгауз и Ефрон. Указ соч. — С. 256.
- ³⁸ Отечественная война 1812 года... — С. 729–730.
- ³⁹ Советская военная энциклопедия. — С. 152.
- ⁴⁰ Отечественная война 1812 года... — С. 729.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2012.